

KÓRKEM SHÍGARMALARDA SPORT TERMINLERINIŇ QOLLANILIWI

K.Zayrova

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti oqıtıwshısı

B.Bazarbaeva

Lingvistika (Qaraqalpaq tili) qánigeligi magistrantı

Annotaciya. Bul maqalada kórkem shıǵarmalarda qollanılǵan sport terminleri haqqında olardıń qollanılıw ózgeshelikleri ashıp berilgen.

Gilt sózler. Leksikologiya, termin, terminologiya, kórkem shıǵarma, sport terminleri.

Abstract: This article discusses the use of sports terms used in fiction and explains their usage.

Key words: lexicology, term, terminology, work of art, sports terminology.

Til adamzat jámiyetinde tiykarınan bir-biri menen pikir alısıwı, óz ara pikirlesiw processinde payda bolǵan qubılıs esaplanadı. Ol insan turmısın hár tárepleme sáwlelendirip otıradı. Hár bir tildin rawajlanıwı eń aldın menen sol tildin sózlik quramında kórine baslaydı. Hár bir tildin leksikası sol tildin ishki hám sırtqı rawajlanıw jolında kórinedi. XX ásirde jámiyetimizdin hár tárepleme rawajlanıwı menen sózlik quramımızǵa hár qıylı tarawǵa tiyisli terminler kirip kele basladı.

Termin degenimiz ilimiy-texnikalıq hám taǵı basqa uǵımlardı, predmetlerdi ataw ushın qabıl etilgen sóz yamasa sóz dizbegi [1]. Qaraqalpaq til biliminde leksikologiya hám terminologiya tarawına tiyisli dáslepki izertlewler E.Berdimuratovtıń atı menen baylanıslı. Adebıy tildin rawajlanıwındaǵı obyektiv talaplar, nızamlıq kem-kem qalıplesiwi hám jetilisiwi nátiyjesinde qaraqalpaq terminologiyası sistemasında ulıwma xalıqlıq norma dóredi, terminlerdi arnawlı atama sıpatında tanıw hám tańlawdıń principleri, terminlerdin jasalıw jolları nızamlılıq retinde tastıyqlandı [2]. Sonday-aq, bul ilimpdzin «Qaraqalpaq terminologiyası» miynetin de atap ótiw orınlı. Bunda qaraqalpaq tilinin sózlik quramında terminologiya qatlamının ornı, termin hám olardıń tiykarǵı belgileri, qaraqalpaq terminologiyasınıń qalıplesiwi hám rawajlanıwı, jasalıw usılları, quramı boyınsha túrleri, stillik qollanılıwı, unifikaciyası keń túrde úyrenilgen [3]. Terminler haqqında bir qansha ilimpazlar óz pikirlerin bildiredi, qaraqalpaq tilin dáslepki izertlewshilerdin biri N.A.Baskakov: termin ózi ańlatatuǵın uǵımǵa anıq sáykes keliwshi, turaqlı bir mánisi belgili bir terminologiya tarawındaǵı basqa terminler

menen baylanışqan sóz hám sóz dizbegi bolıp tabıladı, ol sol terminologiyanın tarawında unifikatsiyallıq qollanılıwı menen xarakterlenedi dep kórsetedi [4]. Kórnekli til ilimpazı akademik V.V.Vinogradov termin mánisine qálegen sózdıń qollanıla alatuǵınlıǵın názerde tutadı [5]. A.A.Reformatskiy terminler-bul arnawlı, xizmeti jaǵınan sheklengen, umıtılatuǵın sózler dep qaraydı, olardıń ilim hám texnikada siyasat penen diplomatiyada oǵada zárúrli ekenligin eskertedi [6]. Qaraqalpaq til iliminde terminler ayırıqsha áhmiyetke iye, sonıń ishinde sport terminleride kórkem shıǵarmalarda ushırasıp otıradı.

Qaraqalpaq tilindegi kórkem shıǵarmalarda sport terminleriniń qollanılıwı haqqında sóz etetuǵın bolsaq, eń dáslep xalıq oyınlarında óz kórinisin tapqanlıǵın kóriwimizge boladı. Bul haqqında belgili ilimpaz E.Berdimuratov: “Kishkene náresteniń tuwılıwınan baslap kamalǵa kelgen dáwirine shekem onıń den sawlıǵın, salamat rawajlanıwın támiyn etiwshi barlıq usılları onıń aqılın, miynet etiwge tayarlıǵın, ruwxıy dúnyasın, qızıǵıwshılıǵın, turmıslıq sheberligin hám t.b tárbiyalawshı sporttıń túrlerine ayırıqsha kewil awdarılǵanlıǵın aytıp ótedi [7]. Bunı tómendegi mısallardan kórip shıǵamız: 1) Burınnan eki dizem órim-órim bolıp jırtılǵansha **asıq** oynaytuǵınlardıń biri men edim [9,-84].

Asıq oyını qaraqalpaq xalqınıń belgili xalıq oyınlarınıń biri esaplanadı, ol qoydıń eshikiniń hám de usı sıyaqlı mayda janlı-jániwarlardıń artqı eki ayaǵında bolatuǵın dizedegi súyek [8, I, -208].

2) **Aq terek pe kók terek?**, Bizden sizge kim kerek? [10,8]. Bul oyın túri de erteden kiyatırǵan xalıq oyınlarınan biri esaplanadı, bul oyında balalar eki toparǵa bólinip qol uslasıp turadı, balalarda, qızlarda aralasıp turadı hám bir topar usı qatarlardı aytadı, al ekinshi topar bolsa bir adamdı saylaydı, saylangan bala juwırıp barıp qarsı topardıń qol ualasıp turǵan jerin úziwi kerek boladı. Oyın usı taqılette dawam etedi.

3) Bay-bay, sol jılǵı traktor paradın aytpaysań ba, shaǵal jaǵısında kemedен túsiwden jigirma traktor qatara dizilip bir sap tarttı-aw, onıń aldında anaw jaǵı Shanıspay kópir, mınaw jaǵında Qatankól, Sarı aǵawladıń Qalıl jaǵıs penen Xalqabattıń tolı jurtınıń bas kótergen **shabandozları** Shaǵaldan Xalqabatqa shekem ǵıyıqta bastı salıp, **ılaq oynap**, shanǵıtına izindegi traktorlar ózuniń izine ergen esapsız alamandı kómdi-aw [11,32].

Shabandoz- bul ılaq oyınında júyrik at penen jaqsı oynaytuǵın adam.

ılaq oyın – at ústinde júrip bawızlangan kishkene ılaqtı tartıp oynaytuǵın xalıqtıń milliy oyınıń túri [8,VII,454].

Sunday-aq, qaraqalpaq xalqınıń milliy oyınları, sport atamaların T.Qayıpbergenovtıń shıǵarmalarında da ushıratıwımızǵa boladı. Báhar janlı

maqluqatqa “algulımlı” deytuǵın **qasharman** oyını menen, juwannıń sozılıp jıńışkeniń úziletuǵın máwsimi gúnbaygi sızıǵı [12,III,195].

Qasharman – top oyınında qashıwǵa belgilengen orın yamasa bayraqqa qoyıǵan atlardıń shabıstı baslaytuǵın ornı [8,IV,382]. Qasharman qaraqalpaq balalarınıń háreketli oyınlarınan biri. Bul oyın tárep – tárep bolıp oynaladı. Tárepler ózlerine sárdar saylap aladı. Oynawshılar «atıwshı» hám «jeliwshı» bolıp bólinedi. Tárepler ózlerine kúshli balalardı tartıp alıw ushın bir-birine jasırın laqaplar qoyadı. Bul laqaplar «Arıslan», «Jolbarıs», «Qapalan», «Qasqır», «Sırtlan», «Túlki» bolıp ataladı. Balalardıń márrege jetiw ushın juwıratuǵın ornı «qasharman» dep ataladı. Qasharman oyını balalardı shaqqan, epshil, háreketshen bolıwǵa úyretedi [13].

Olar “Aydosqala”ǵa kirgende qur álle qashan jıynalıp eki palwan gúresip atır eken [12,II,371].

Palwan – kúshli, qarıwlı, gúresetuǵın adam [8,VI,15]. Xan barlıq jarıstıń ishinde gúresti jaqsı kórer edi, gúres maydanında qurılǵan shárdáresine barganınan qozǵalmay, gúresti tamasha qılıp otır [12, III,79].

Gúres – eki adamnıń birin-biri jıǵıw maqsetindegi ayqas [8,III,43]. Gúres sózi qádimgi túrkiy tilindegi kurash feyilinen payda bolǵan korash (háreket) kurash (sol háreketiń atı) degendi bildiredi [13].

Bul mısallarda biz qaraqalpaq xalqınıń erte dáwirlerden berli kiyatırǵan xalıq oyınları bul xalıq oyınlarında sporttıń dáslepki belgileri óz kórinisin tapqanlıǵın kóriwimizge boladı. Bizge belgili erteden milliy bayramlarımız bolǵan nawrız, yamasa súnnet toylarında palwan, gúres sıyaqlı sport túrleriniń ótkeriliwi belgili. XX ásirde elimiz hár tárepleme rawajlanıwı menen sózlik qorımızǵa jańadan terminler kirip kele basladı. Bul dáwirde terminologiya tarawında da ádewir ósiwler bolǵanlıǵın aytıp ótsek boladı. Hár bir tarawdıń ózine tán terminleri hám terminler sózliginiń barlıǵı bunıń dálili esaplanadı.

Kórkem shıǵarmalarda qollanılǵan sport terminleri arqalı xalqımızdıń bul tarawǵa biyparız bolmaǵanın kóriwimizge boladı. Sport túrleriniń dáslepki kórinislerin xalıq oyınları bolǵan: asıq oyını, qasharman, ılaq oyını, shabandozlıq, palwansılıq sıyaqlı sport oyınlarında jámlengen. Bul sport túrleriniń xalqımız arasında elege shekem saqlanıp qalǵanlıǵı belgili.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Бекбергенов А Пахратдинов.К Тил билими терминлери сөзлиги. – Нөкис.1997
2. Berdimuratov E. Házirgi zaman qaraqalpaq tili.Leksikologiya. –Nókis, 1994.
3. Berdimuratov E. Qaraqalpaq tili terminologiyası. –Nókis.1989.

4. Baskakov N.A. Sostav leksiki Karakalpaksogo yazika I struktura slova-issledovaniye po sravnitelnoy grammatike tyurkskix yazikov. –M., 1962.
5. Vinogradov V.V. Russkiy yazik.1947.
6. Реформатский.А.А. Введение в языкознание. –М,. 1960.
7. Berdimuratov E. Qarqalpaq tili terminleri. –Nókis.1999.
8. Qarqalpaq tiliniń túsindirme sózligi. –Nókis.2023.
9. Qayıpbergenov T. Muǵallimge raxmet. –Nókis.2016.
10. Matmuratov T. Aq terek pe kók terek. –Nókis.1996.
11. Seitov.Sh. Xalqabad II kitap. –Nókis.1981.
- 12.Qayıpbergenov T.Qaraqalpaq dástanı. –Nókis.2018
13. <https://www.Wiktionary.org>.

